

ROSYJSKIE SERIALE WCZORAJ I DZIŚ. CZĘŚĆ I

WOJCIECH KAJTOCH

Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

ABSTRACT

Russian TV Series Yesterday and Today. Part I

The article in a concise way summarizes first Soviet attempts at production of the tv series. In the years of perestroika and in early 90's, after having come in contact with the Western productions, the Russian television mastered production of telenovellas and contemporary crime dramas at the end of the XXth century. At the outset the Russian tv, while being independent from the state, developed the big-scale production of the tv series. After 2000 the rule of Putin and the dominance of the state sponsoring accounted for the further development of the Russian tv series market, due to the realization by the state authorities of the educational and propaganda potential of this tv genre. The author describes the most important thematic sub-genres of Russian tv series, as: military, sensation, historical, and particular importance of the historical crime drama.

Keywords: Soviet Union, Russia, propaganda, perestroika, history, tv genre

Serial w ZSRR

Określenia „pierwszy rosyjski serial” (Доровская 2011) używa się na ogół w odniesieniu do „Minerów podniebnych dróg” Siergieja Kołosowa z 1965 roku

✉ Adres do korespondencji: – Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej UJ;
ul. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków; wkajt@poczta.onet.pl

(„Вызываем огонь на себя”, reż. Сергей Колосов, СССР)¹, istnieje jednak pogląd, że dopiero lata dziewięćdziesiąte są początkiem rosyjskiej serialowej produkcji.

Radzieckiemu telewizorowi dobrze były znane wieloczęściowe filmy telewizyjne (począwszy od „serialu” lat sześćdziesiątych „Минеры поднебных дорог”), ale sam pogląd, że serial stanowi odrębny gatunek, powstał wraz z pojawieniem się na ekranach radzieckich telewizorów zachodniej telewizyjnej produkcji w czasach pierestrojki. O popularności pierwszego widowiska tego rodzaju („Нiewolница Исaura”) mówi już to, że każdy dorosły Rosjanin łatwo rozpoznaje imię bohaterki i wspomina godziny przed ekranem (Зверева 2003)².

Rzecz trudno rozstrzygnąć, wydaje się jednak, że telewizja ZSRR co najmniej zaprezentowała swoim widzom możliwość oglądania filmowych fabuł podzielonych na odcinki, a fabuły te mniej więcej zgodne były ze standardem późniejszych serialowych gatunków. Mieli okazję zaznajomić się z podgatunkiem sensacyjnego serialu szpiegowskiego, oglądając w sierpniu 1973 roku – i wielokrotnie później – 12 odcinków „17 мгний вiosny” („Семнадцать мгновений весны”, reż. Татьяна Лиознова, Сергей Кожевников, Александр Левин, 1973, 12 odc.); były też inne seriale szpiegowskie, np. „Ostatni rejs Albatrosa” („Последний рейс Альбатроса”, reż. Леонид Пчелкин, 1971, 4 odc.) – także o zwiadowcy z czasów II wojny światowej³. Podobny podgatunek – historie akcji radzieckich zwiadowców reprezentowały np. „Major Wichr” („Майор Вихрь”, reż. Евгений Ташков, 1967, 3 odc.), czy też „Otrjad specjalnogo naznaczenija” („Отряд специального назначения”, reż. Георгий Кузнецов, 1987, 5 odc.). Pojawiały się też melodramaty: („Cigan”, „Wozwraszczenije Budułaja” – Цыган” reż. Александр Бланк, 1969, 4 odc.; część druga, „Возвращение Будулая”, 1985, 4 odc.), godzinne sagi („Wiecznyj zow” – Вечный зов”, reż. Валерий Усков, Владимир Краснопольский, 1973–1983, 19 odc. w dwóch seriach; „Sybir” – „Сибирь” reż. В. Рыжков, В. Давидчук, 1976, 6 odc.), seriale przygodowe („Ugrium rieka” – „Угрюм-река”, reż. Ярополк Лапшин, 1969, 4 odc.; „W poiskach kapitana Granta” – „В поисках капитана Гранта”, adaptacja powieści Wiaczesława Sziszkowa, reż. Станислав Говорухин, 1986, 7 odc., prod. ZSRR–Bułgaria), obyczajowe („Wot moja dieriewnia” – „Вот моя деревня”, reż. Борис Дуров, 1972, 4 odc.).

¹ „Это был один из первых отечественных многосерийных телефильмов” (Анонимно 2015a). „То был один з первых оцзистых wieloodcinkowych telewizyjnych filmów” (wszystkie tłumaczenia moje – W.K.).

² „Советскому зрителю были хорошо знакомы многосерийные телефильмы (начиная с „сериала” 1960-х годов „Вызываем огонь на себя”). Но само представление о сериале как особом жанре сложилось вместе с проникновением западной телепродукции на российские экраны во времена „перестройки”. О популярности первого зрелища такого рода («Рабьяна Исaura») говорит уже то, что любой взрослый россиянин, спустя много лет, легко узнает имя героини и вспоминает часы бдения у экрана” (Зверева 2003).

³ Uwaga: podaję zasadniczo rok pojawienia się filmu na ekranach i liczbę odcinków w wersji oryginalnej – jeśli nie jest wiadoma, podaję liczbę odcinków wersji dostępnej w internecie.

Można się domyślać, że owe „protoseriale” były w zasadzie podzielonymi na odcinki filmami telewizyjnymi – poszczególne odcinki tylko w pewnym stopniu miały osobną dramaturgię, ich niewielka liczba ograniczała możliwość wprowadzania sytuacji powtarzalnych. W radzieckiej Rosji nie wytworzyła się charakterystyczna kultura oglądania seriali, mimo niezwyklego powodzenia filmu o Stirlitzu.

Należy tu także wspomnieć o specyficznym radzieckim gatunku: eposie kinowej albo też cyklu filmów fabularnych połączonych postaciami głównych bohaterów: W Polsce szerokim echem odbiły się tylko filmy Ozierowa⁴, ale widz ZSRR miał do dyspozycji także kinowe eposy o oddziale Majora Młyńskiego⁵, partyzantach Kowpaka⁶. Gatunek ten możliwy był do realizacji tylko w warunkach posiadania dużych środków finansowych i w latach następnych zanikł w kinie rosyjskim (jeśli nie liczy ostatnich prób Nikity Michalkowa⁷), choć dotąd kultuwają go zachodnie produkcje w rodzaju cyklu „Gwiezdných wojen” czy ekranizacji powieści Tolkienu.

O serialowym sukcesie w czasach radzieckich można natomiast mówić w wypadku serialu kryminalnego i detektywistycznego, głównie za sprawą „Miejsca spotkania nie można zmienić” Stanisława Goworuchina („Место встречи изменить нельзя”, reż. Станислав Сергеевич Говорухин, 1979, 5 odc.), który dzięki roli Władimira Wysockiego zyskał status „kultowego”. Nowocześniejszą postacią miała już wieloodcinkowa ekranizacja opowieści o Sherlocku Holmesie – „Приключения Шерлока Холмса и доктора Ватсона” Igora Maslennikowa („Приключения Шерлока Холмса и доктора Ватсона”, reż. Игорь Масленников, 1979–1986), mimo że formalnie stanowiła raczej cykl filmów fabularnych (5 filmów w 11 częściach)⁸, – przede wszystkim dlatego, że postacie

⁴ Pierwszą eposą było: „Освобождение”, reż. Юрий Озеров, 1968–1971, produkcja NRD–Polska–Włochy–ZSRR. Tytuły części: „Огненная дуга” (reż. także Юлий Кун, 1968; „Прорыв”, 1969; „Направление главного удара”, 1969; „Битва за Берлин”, 1971; „Последний штурм”, 1971; kolejna eposą to „Солдаты свободы” (1977), koprodukcja Bułgarii–Czechosłowacji–NRD–Polski–Rumunii–Węgier–ZSRR, jej 4 części liczyły razem 389 minut.

⁵ Reż. Игорь Гостев: „Фронт без флангов”, 1975; „Фронт за линией фронта” z 1977; „Фронт в тылу врага” 1982 (prod. Czechosłowacja–ZSRR).

⁶ Reż. Тимофей Левчук: „Дума о Ковпаке” („Ballada o Kowpaku”), 1973–1976, w tym: „Набат, 1973; „Буря” 1975; „Карпаты, Карпаты...”, 1976 i dodatkowa część „От Буга до Вислы” 1980.

⁷ Cykl filmów o komdiwie Siergieju Kotowie. Nikita Михалков: „Утомленные солнцем”, 1994 („Spaleni słońcem”) oraz „Утомленные солнцем 2”, w tym: „Предстояние”, 2010, „Цитадель”, 2011.

⁸ W tym: „Шерлок Холмс и доктор Ватсон”, 1979 (cz. 1: „Знакомство”, cz. 2: „Кровавая надпись”); „Приключения Шерлока Холмса и доктора Ватсона”, 1980 (cz. 1: „Король шантажа”, cz. 2: „Смертельная схватка”, cz. 3: „Охота на тигра”); „Собака Баскервилей” (cz. 1 i 2), 1981; „Сокровища Агры”, 1983 (cz. 1 i 2); „Двадцатый век начинается”, 1986 (cz. 1 i 2). W 2000 r. z pięciu starych odcinków uzupełnionych o siedem nowych Igor Maslennikov stworzył swoiste przypomnienie tego serialu: „Воспоминания о Шерлоке Холмсе” („Воспоминания о Шерлоке Холмсе”). Kolejną już, szesnastoodcinkową rosyjską serialową opowieść o słynnym detektywie pt. „Sherlock Holmes” wyreżyserował Andriej Kawun („Шерлок Холмс”, reż. Андрей Кавун, 2013).

Sherlocka Holmesa i doktora Watsona były na tyle charakterystyczne, iż musiały wprowadzić u widza poczucie powtarzalności.

Jeśli wierzyć rosyjskiej Wikipedii, radziecka produkcja serialowa była niewielka. Orientacyjnie wyliczono⁹: 12 telewizyjnych seriali wojennych, 3 komediowe (np. ekranizację „Martwych dusz” Mikołaja Gogola i „12 krzesel” Ilii Ilfa i Eugeniusza Pietrowa), tyleż fantastycznych, 6 przygodowych, 33 historyczne i biograficzne (w tym wiele adaptacji dzieł literackiej klasyki), 21 tzw. dramatycznych, 17 kryminalnych. Można więc wnosić, że liczyły się walory propagandowe, poznawcze i artystyczne takiej produkcji, funkcja rozrywkowa była mało istotna.

W ZSRR na pewno nie produkowano telenowel¹⁰. Z tym gatunkiem widz radziecki zapoznał się dopiero na przełomie 1988 i 1989 roku, kiedy pokazano mu 30 odcinków eksportowej wersji „Niewolnicy Isaury”¹¹, a potem rychło wyemitowano następne tego typu produkcje¹². Popularność i społeczny wpływ „Isaury...” w Rosji porównywalne były z jej entuzjastyczną recepcją polską. *Sitcomów* w Rosji Radzieckiej nie reżyserowano, liczba obecnych w radzieckiej TV seriali zachodnich była znikoma, choć pokazano „Sagę rodu Forsyte’ów”¹³ i włoską „Ośmiornicę”¹⁴. Więcej wyświetlano filmów produkcji krajów socjalistycznych. Bardzo popularne były polskie: „Stawka większa niż życie” (13 odcinków z lat 1967–1968; w ZSRR emisja od sierpnia 1968) i „Cztery pancerni i pies” (premiera polska w maju 1965, w ZSRR emitowany od września 1968).

Lata dziewięćdziesiąte; kariera kryminału, początki telenoweli

Po rozpadzie ZSRR (1991) polityka kulturalna państwa zrazu w niewielkim stopniu decydowała o rozwoju rosyjskiego serialu. Liczyły się uwarunkowania związane z ekonomiką kraju, rozwojem telewizji, zmianami sytuacji politycznej. Od początku najważniejsze były rankingi oglądalności i rozwój rynku reklamy, który na całym świecie decyduje o serialowej produkcji.

⁹ Ostateczne liczby trudno ustalić, bo sporo filmów zaliczono do paru kategorii [https://ru.wikipedia.org/wiki/Категория:Детективные_телесериалы_СССР; 20.06.2016]. Z kolei strona http://8films.net/load/sovetskie_serialy/151-2 oferuje do obejrzenia z górą 1500 seriali i wieloczęściowych filmów produkcji ZSRR, niestety bez podziału na gatunki oraz twórczość telewizyjną i kinową. Nawet jednak ta liczba w porównaniu z dzisiejszą produkcją jest znikoma.

¹⁰ Patrz jednak: Бельский 2013.

¹¹ W oryginale liczący 100 półgodzinnych odcinków brazylijski serial z 1976 r. za granicę sprzedawany był w wersji trzydziestoodcinkowej, która z kolei dla widza radzieckiego sformatowana została w 15 godzinnych odcinków. Wersję stuodcinkową zaprezentowano w rosyjskiej TV w 2005 r.

¹² Imponujący spis zagranicznych telenowel wyświetlanych w Rosji między 1988 a 2013 rokiem dostępny jest na stronie [http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1063273; 20.06.2016].

¹³ „The Forsyte Saga” – Ten angielski serial z 1967 r. pokazano w telewizji ZSRR w roku 1970 („Cara o Форсайтах” – <http://www.newsru.com/cinema/28jun2011/fors.html>; <http://kinozal.tv/details.php?id=487921>; 20.06.2016).

¹⁴ „La Piovra” z 1984 była pokazywana w telewizji ZSRR w latach 1986–1991.

Dla pierwszych pięciu lat rozwoju rosyjskiej telewizji charakterystyczne było znaczne rozdrobnienie kapitału w sektorze mediów, a od połowy dekady zjednoczenie go w ręku tak zwanych oligarchów (koncernów Władimira Gusińskiego, Borisa Bieriezowskiego itd.), przy czym generalnie brak było nie tylko państwowych, ale i prawnych środków regulacji. Przemysł kinematograficzny upadł, czego symbolem było zamknięcie w 1994 roku „Lenfilmu”. Zasady licencjonowania programów i Prawo o reklamie przyjęto dopiero w roku 1997. Telewizja emitowała wówczas przede wszystkim zachodnią produkcję serialową: telenowele i kryminały. Danych o rosyjskiej produkcji tego okresu brakuje – ponoć do 1996 roku łącznie produkowano rocznie do 40 godzin seriali (Рогожника 2007), a to naprawdę mało, jeśli zważyć, że seriale wyświetlano wówczas (jak i dzisiaj) „liniowo” – w cyklu odcinek codziennie¹⁵. Nie odznaczały się też one jakością – jedną z nielicznych produkcji tego okresu były odcinkowe kontynuacje kręconych jeszcze w ZSRR ekranizacji dumasowskich powieści „płaszcz i szpady”¹⁶, wypada też wspomnieć o pierwszym rosyjskim serialu obyczajowym o „nowych czasach” – „Goriaczew i drugie” (Горячев и другие”, reż. Юрий Беленький, 1992–1994, 32 odc.). Eksperymentowano również z przeformatowaniem na bardziej „serialową” formę i odrestaurowaniem starych odcinkowych filmów radzieckich, jak „Wieczny zow” (nowa wersja 1996).

W drugiej połowie dekady produkcja zaczęła rosnać¹⁷, co pozwoliło na uformowanie się w ramach rosyjskiej produkcji telewizyjnej kompletu podstawowych serialowych podgatunków. Ich epizody, co ważne, umiejscawiano już we współczesnej, rosyjskiej rzeczywistości, którą znudzony zagranicznym serialem widz zapragnął zobaczyć na ekranach telewizorów (Грачева 2004).

¹⁵ Dotąd jest to tradycyjny, częsty sposób emisji, w odróżnieniu od cotygodniowej emisji horyzontalnej, charakterystycznej dla Polski i krajów zachodnich, która w Rosji upowszechnia się powoli. Uważa się dość powszechnie, że obok niekorzystnego dla wytwórni systemu sprzedawania praw do emisji seriali jest to jedna z przeszkód w rozwoju gatunku (Толоконникова 2009, s. 63–64, 17; Сотникова 2013, s. 22–23). Na przykład w 2012 r. było 370 producentów programów, ale 62% kompanii sprzedawało swą produkcję na zasadzie ekskluzywnego kupna praw do emisji, 25% – w sposób mieszany (na pewną ilość emisji sprzedaje się produkt, a na inną – produkt z prawami), jedyne 12%, tj. najsilniejsze wytwórnie, sprzedają tylko produkt bez praw – i mogą zarabiać na każdej emisji (Варганова 2014, s. 80).

¹⁶ „Д’Артаньян и три мушкетёра”, reż. Георгий Юнгвальд-Хилькевич (film muzyczny), 1979, 3 odc.; „Мушкетеры 20 лет спустя” z 1993, reż. Георгий Юнгвальд-Хилькевич, 4 odc.; „Тайна королевы Анны, или Мушкетеры тридцать лет спустя”, reż. Георгий Юнгвальд-Хилькевич, 1993, 6 odc.; „Королева Марго”, reż. Александр Муратов, 1997, 18 odc.; „Графиня де Монсоро”, reż. Владимир Попков, 1997, 26 odc. Wspominając o radzieckich i rosyjskich filmach „płaszcz i szpady” przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, należy koniecznie przywołać „trylogię o morskich gwardzistach” (reż. Светлана Дружинина), której akcja toczyła się w Rosji XVIII wieku: „Гардемарины, вперёд!” (1988), „Виват, гардемарины!” (1991), „Гардемарины – III” (1992).

¹⁷ W 1997 roku produkowano już 150 godzin, a w sierpniu 1998 ekonomiczny kryzys sprawił, że import seriali zachodnich przestał się opłacać, co spowodowało lawinowy wzrost rodzimej produkcji (Рогожника 2007). W 2006 r. rosyjski rynek produkcji seriali wart był ok. 50–300 mln dolarów, produkcja wyniosła 2000 odcinków (Толоконникова 2009, s. 29).

I tak w 1997 roku wyemitowano pierwszy oryginalny rosyjski *sitcom* „Kłubniczka”, 164 odcinki po 24 minuty (Клубничка”, reż. Юрий Беленький, 1996–1997). Pełny sukces osiągnęły jednak dopiero „Proste prawdy” („Prostyje istiny” – „Простые истины”, reż. Юрий Беленький, Вадим Шмелёв), w latach 1999–2003 wyemitowano 350 26-minutowych odcinków. Oparte były na francuskim formacie „Hélène et les Garçons”, ale stosowały na ekranie typ humoru odpowiadający rosyjskim widzom (Грачева 2004).

W 1998 roku wszedł na ekrany udany melodramat „Zał ożidania” Dmitrija Astrachana („Зал ожидания”, reż. Дмитрий Астрахан, 10 odc.). Również w 1998 roku rozpoczęto emisję produkowanej od 1995 pierwszej serii „Ulic rozbitych latarni” („Mientow”) pierwszego rosyjskiego filmu policyjnego, do dziś cieszącego się wielkim powodzeniem¹⁸ i mającego wielu naśladowców, o czym zdecydowało nie tylko rozwiązywanie w każdym odcinku kryminalnych zagadek, ale także bohaterowie – grupa sympatycznych bohaterów milicjantów¹⁹ – oraz realistyczna krytyka rzeczywistości: „powieść kryminalna, to nie analiza prywatnego przestępstwa, lecz zbadanie społecznego zła” (Грачева 2004). W 2003 roku Aleksander Baranow serialem „Uczastok” („Участок”, reż. Александр Баранов, 12 odc.) zapoczątkował wiejską, prowincjonalną odmianę tego gatunku.

W 2000 roku nastąpiła premiera „Bandyckiego Petersburga” („Бандитский Петербург”)²⁰ – pierwszego w Rosji przedstawiciela sagi gangsterskiej, gatunku skupionego na życiu i działaniu przestępców, zwanego także czarnym kryminałem. Inny znany rosyjski przykład sagi gangsterskiej z omawianych lat to „Brygada” („Бригада”) z 2002 roku w reż. Aleksieja Sidorowa (Алексей Сидоров). Zapewne tradycja Dostojewskiego, która przyzwyczaiła Rosjan do tego, że psychologia przestępców też zasługuje na uwagę, przyczyniła się do dalszego rozwoju gatunku, funkcjonującego obecnie w paru przenikających się wzajemnie odmianach²¹. W podobnym czasie nastąpiło także uformowanie się serialu de-

¹⁸ „Улицы разбитых фонарей” („Менты”), emitowany od 1995, obecnie ma 15 serii. Reżyserem pierwszych dwóch były Александр Рогожкин, Владимир Бортко, Виктор Бутурлин, Искандер Хамраев, Дмитрий Светозаров i Виталий Аксёнов. Kolejne odcinki i serie reżyserowali: Андрей Черных, Эрнест Ясан, Игорь Москвитин, Андрей Кравчук (3 serie), Влад Фурман (5 serii), Виктор Татарский, Алексей Лебедев, Сергей Снежкин i dr., obiecą serię: Виктор Шкуратов, Александр Глинский, Юрий Владовский. Tak więc serial jest emitowany i wielokrotnie powtarzany przez prawie 20 lat i liczy około 450 odcinków.

¹⁹ Także we współczesnej Rosji, po upadku ZSRR długo się używało tradycyjnego, jeszcze radzieckiego określenia *milicjant* (*милиционер*), natomiast potoczne słowo *мент* (*мент*) jest odpowiednikiem polskiego *gliny*. Określenia *musor* (*мусор*) czy *legawuj* (*легалый*) są natomiast jawnie pogardliwe. Dopiero w 2011 r. przeprowadzono reformę w miejsce milicji powołującą policję i od tej pory częściej jest używane określenie policjant (*полицейский*).

²⁰ 10 serii (od 5- do 12-odcinkowych) trafiało na ekrany w latach 2002–2007. Reżyserowali: Владимир Бортко, Владимир Досталь, Леонид Маркин, Андрей Бенкендорф, Владислав Фурманов, Сергей Винокуров.

²¹ Przede wszystkim mógł to być gangsterski dramat w sensie ścisłym, przypominający słynnego „Ojca chrzestnego” Francisca Forda Coppoli. Inne możliwe schematy fabularne to np.: historia życia bandyty („Банды” reż. Сергей Гинзбург, 2010, 12 odc.), historia przyjaźni z lat młodości („Сучьи войны”, reż. Николай Борц, 2014, 8 odc.), opowieść o dwóch równoległych wątkach, opowiadana

tekturywistycznego, gdzie kładziono nacisk nie tyle na obraz społeczeństwa traconego przez zbrodnię, co na samo rozwiązywanie kryminalnych zagadek za pomocą logicznego myślenia²². Udany przykładem stał się serial „Kamieńska” („Каменная”) ²³, o sukcesach Nastii Kamieńskiej, majora milicji i ulubionej bohaterki powieści Aleksandry Marininy²⁴.

W ten sposób, w dość szybkim tempie uformowały się w Rosji główne rodzaje serialu kryminalnego, który zdobył niezwykłą popularność u widzów. Na przełomie 1999 i 2000 roku na poszczególnych kanałach oglądalność najpopularniejszych tego typu produkcji zaczęła podobno wynosić 30–60% audytorium (Сотникова 2013, s. 19).

Nieco bardziej skomplikowane były dzieje telenoweli. Tego typu opowieść o miłości, z reguły oparta na toposie Kopciuszka, wymagała z początku mniej znanych, lecz utalentowanych aktorów i zmiany przyzwyczajęń widza. Tasiemcowe historie o powolnej akcji, licznych dłużyznach pozwalających „przeżywać” uczuciowe dramaty, mogłyby się wydawać nieprawdopodobne po przeniesieniu na teren współczesnej Rosji i zaopatrzeniu w interesujące dla widza współczesne realia, nie przystawałyby niejako do rosyjskiego sposobu bycia (południowoamerykańskie seriale o akcji przebiegającej w nieznanach krajach takiej ocenie nie podlegały). Widzowie musieli się przyzwyczaić do stosunkowo nowych konwencji. Pierwszą rosyjską telenowelę (czy też film z pogranicza telenoweli, powieści społecznej, sensacji) umieszczono więc w realiach dziewiętnastowiecznych. Były to „Pietiersburskie tajny” z 1994 i „Razwiązka pietiersburskich tajny” z 1998 (Петербургские тайны, Развязка „Петербургских тайны” – reż. Вадим Зобин, Марк Орлов, Леонид Пчёлкин), jednak przedsięwzięcie to okazało się

z punktu widzenia to przestępcy, to ścigającego go policjanta („Чума” / „Девяностые”, reż. Алексей Козлов, Александр Устюгов, 2015, 24 odc.; „Белая ночь”, reż. Александр Якимчук, 2015). Spotyka się także szczególną „powieść rozwojową” o tym, jak uczciwy człowiek, wskutek wyroków losu staje się przestępcą („Ленинград 46” / „Война”, reż. Игорь Копылов, 2015, 30 odc.). Ponadto historie w całości („Отрыв” reż. Сергей Попов, 2012) lub części („Пепел” reż. Вадим Перельман, 2013; „Краплёный” reż. Ярослав Мочалов, 2012) więzienne lub łagrowe, o których później.

²² „Serial detektywistyczny to już nie „Pieśń o życiu naszym” – jest po prostu detektywistyczny. To, co w nim pozytywne, to pozytywność samego, czystego gatunku: z „niezatapialnymi” wesołymi chłopcami – śledczymi, z przestępstwami, które „się do nas nie odnoszą”, z zaprogramowanym szczęśliwym zakończeniem. Tu zawsze zwycięża sprawiedliwość” (Грачева 2004).

²³ Reż. Юрий Мороз. Od premiery w 2000 r. wyemitowano 6 serii (1999–2000, 2002, 2003, 2005, 2008, 2011), w sumie 27 filmów wiernie adaptujących wybrane powieści Aleksandry Marininy, zazwyczaj podzielonych na 2 lub 4 odcinki (w sumie ponad 80). Należy podkreślić oryginalność tego serialu – bohaterka kobieta pozwoliła wprowadzić do niego wątki obyczajowe, niespotykane wówczas w innych rosyjskich produkcjach tego gatunku.

²⁴ Na 42 jej powieści w Polsce dostępne są m.in.: „Ukradziony sen” (przekł. 2004), „Męskie gry” (2004), „Gra na cudzym boisku” (2005), „Śmierć i trochę miłości” (2005), „Złowroga pętla” (2006), „Kolacja z zabójcą” (2007), „Zabójca mimo woli” (2008), „Płatki giną pierwsze” (2009), „Czarna lista” (2010), „Obraz pośmiertny” (2011), „Za wszystko trzeba płacić” (2012), „Cudza maska” (2013), „Stylista” (2015). Obok kryminalnej intrygi zawartość powieści Marininy jest taka sama jak normalnych powieści realistycznych: występują obserwacje obyczajowe, obraz współczesnego społeczeństwa, rozwinięta psychika głównych bohaterów, ogrom życiowego szczegółu. Rzecz jasna nie wszystko to mogło być przeniesione na ekran.

niezbyt udane, skoro liczyło „tylko” 60 odcinków. Ponad 100 odcinków miała już „Biedna Nastia” (akcję umieszczono także w pierwszej połowie XIX wieku), wyświetlana od października 2003 do kwietnia 2004 i wielokrotnie później na różnych kanałach i w ponad trzydziestu krajach²⁵. Później powstało jeszcze dużo udanych lub mniej udanych tego typu produkcji²⁶, reprezentujących różne odmiany. Jako dość śmiały (choć nieodosobniony) eksperyment wart wymienienia jest umieszczenie romansowej akcji w rzeczywistości okupacyjnej, co zaowocowało m.in. motywem platonicznej miłości niemieckiego oficera i partyzantki²⁷.

Nowy wiek – aktywizacja państwa i „uroczy totalitaryzm”

W 1999 roku, po przewyciężeniu ekonomicznego kryzysu 1998 roku, rozpoczęła się w rozwoju telewizji rosyjskiej nowa era, czas „aktywizacji państwa”²⁸, w której historycznym tle był wybuch drugiej wojny czeczeńskiej, koniec prezydentury Jelcyna i początek władzy Putina, kolejne wybory prezydenckie zakończone jego sukcesem, działalność czeczeńskich terrorystów, a na końcu protest Akademii Telewizyjnej przeciwko ograniczeniom wolności słowa²⁹.

²⁵ „Бедная Настя”, reżyseria odcinków: Пётр Штейн, Алла Плоткина, Пётр Кротенко, Станислав Либин, Екатерина Двигубская, Александр Смирнов.

²⁶ Wielkim powodzeniem cieszyła się historyczna telenowela, której emisja trwała w latach 2010–2013, licząca na razie dwie serie: „Институт благородных девиц” (260 odcinków), „Тайны института благородных девиц” (259 odcinków) – reż. Юрий Попович, Сергей Данелян. Z kolei jedna z ostatnich to kryminalno-miłosny „Последний янычар” z 2015 r., reż. Александр Мохов, Антон Гойда, planowany na 270 odcinków, którego nadawanie przerwano jednak po 115.

²⁷ W 2009, 2010 i 2013 r. emitowano rosyjsko-ukraińską serialową trylogię „1941”, „1942”, „1943” (reż. Валерий Шалига). Mimo że każda seria liczyła tylko kilkanaście odcinków, występowały wyraźne cechy poetyki telenoweli, z jej psychologicznymi dłużyznami i komplikowaniem akcji. Pojawił się motyw „dobrego Niemca”, a w ramach komplikowania wątków miłosnych – także wspomniany romans. Miłość Niemca i Rosjanki, mimo że okupacja niemiecka na tamtych terenach była niezwykle krwawa, zdarza się ostatnio w rosyjskich i rosyjskojęzycznych filmach i serialach o II wojnie światowej. Można wspomnieć: „Снайперы: Любовь под прицелом”, reż. Зиновий Ройзман, Сергей Усачев, 2012; „Немец”, reż. Александр Ефремов, 2011 (serial białoruski), a przede wszystkim „Franz + Polina”, reż. Михаил Сегал – znany film fabularny z 2006 r.

²⁸ Według Kaczkaiewej w dziejach rosyjskiej telewizji po kolei następowały teraz etapy: w latach 1999–2000 „Акtywizacja państwa”, „2000–2001 „Zmierzch ery oligarchów”, 2002–2004 „Modernizacja władzy i wzmocnienie państwowej biurokracji”, 2003–2004 „Przeformatowanie politycznego i informacyjnego pola”, 2004–2005 „Od «kierowanej» ku «cenzurowanej» polityce telewizyjnej”. Państwo poprzez wykup kontrolnych pakietów akcji, oraz działania administracyjne i kadrowe (niekiedy „na granicy prawa”) skutecznie postarało się o uzyskanie kontroli nad głównymi stacjami telewizyjnymi, zwłaszcza obejmującymi swym zasięgiem całość czy znaczne części kraju. Kiedy zaś tę kontrolę ostatecznie uzyskało i wzmocniło, rozpoczęła się – zdaniem Kaczkaiewej – epoka „uroczego totalitaryzmu” (гламурный тоталитаризм), polegająca na przekształceniu głównych programów informacyjnych w głosicieli idei rządowych i skupieniu się stacji telewizyjnych na ich funkcjach rozrywkowych. Epoka ta prawdopodobnie trwa do dziś (Качкаева 2010).

²⁹ „W 2004 r. Akademia Rosyjskiej Telewizji, która – za sprawą «regionalistów» powiększyła się do 134 członków, przed wręczeniem (po raz dziesiąty) «jubileuszowych» nagród rozpowszechniła projekt deklaracji, w którym między innymi zostało napisane: «Finalistami TEFI (wręczany od 1994 rosyjski odpowiednik Emmy Award), jak wszyscy wiecie, zostały programy ‘Swoboda sło-

Aktywizacja mecenatu państwowego zaszkodziła telewizyjnym informacjom, wyszła jednak na dobre serialom³⁰, których walory propagandowe i wychowawcze wyraźnie doceniono: „lata 2002–2005 to czas lawinowego rozwoju ojczy- stych seriali różnych gatunków i jakości” (Качкаева 2010)³¹, w tym okresie otwo- rzono nawet w Moskwie, na bazie MCHAT specjalną szkołę serialowych aktorów (Грачева 2004). Zaczął się rozwijać współczesny rosyjski serial sensacyjny, wo- jenny i wojskowy, mający krzewić propaństwową ideologię. Przede wszystkim rozwinął się jednak serial historyczny, za pomocą którego prowadzono bardzo – moim zdaniem – konsekwentną politykę historyczną³², mającą nie tylko za-

wa’, ‘Czerwona strzala’ i reportaże z NAMEDIA. Żadnych nie ma już w eterze. Jak widać, decy- zja o ich likwidacji nie została spowodowana brakiem popularności tych programów. Tego typu decyzje podejmują nie profesjonalści z TV, a władze i ludzie w pełni od nich zależni. Te fakty są przedłużeniem polityki, prowadzonej planowo przez struktury władzy wobec rosyjskiej telewizji i mediom. Wystarczy wspomnieć smutny los innych programów, które znalazły się w niełasce, wy- bitnych dziennikarzy, czasopism. My ściśle przestrzegamy zasad Antyterrorystycznej Konwencji, którą podpisaliśmy, przestrzegamy praw Rosyjskiej Federacji i staramy się pracować zgodnie z za- sadami międzynarodowego dziennikarstwa. Lecz jednak chcemy jasno oświadczyć to, w co wier- zymy: ograniczenie prawa obywateli do informacji, ograniczenie swobody słowa jest dla naszej społeczności nie do przyjęcia. Tę deklarację podpisało 36 ludzi” (Качкаева 2010). Cytat w oryginale brzmi: „В 2004 году Академия российского телевидения, выросшая за счет «регионалов» до 134 членов, перед вручением «юбилейных» премий (вручались в десятый раз) распространила проект декларации, в котором, в частности, было сказано: «В финал ТЭФИ, как вы все знаете, вышли программы ‘Свобода слова’, ‘Красная стрела’ и репортажи из Намедни. Ничего этого уже нет в эфире. Очевидно, что решение о снятии с эфира было продиктовано не отсутстви- ем популярности этих программ. Подобные решения принимаются не профессионалами ТВ, а властью и людьми, полностью зависимыми от нее. Эти эпизоды являются продолжением той политики, которую планомерно проводят властные структуры по отношению к российскому телевидению и СМИ в целом. Достаточно вспомнить печальную участь других опальных пе- редач, ведущих журналистов и целых журналов... Мы строго следуем правилам Антитерро- ристической конвенции, которую подписали, мы соблюдаем законы РФ и стараемся следовать правилам международной журналистики. Но при этом мы считаем и хотим со всей ясностью заявить: ограничение права граждан на информацию, ущемление свободы слова неприемлемы для нашего общества». Эту декларацию подписали 36 человек”.

³⁰ Symboliczne okazało się rankingowe zwycięstwo nowego, kryminalno-historycznego seria- lu „Likwidacja” („Ликвидация”, reż. Сергей Урсуляк, 2007, 14 odc.), którego emisję na kanale „Rossija” rozpoczęto w 2008 r. w dniu wyborów do Dumy. Widzowie woleli oglądać nie wieczór wyborczy, ale „Likwidację” właśnie (Качкаева 2010). Warto zauważyć, że podobne zdarzenie miało miejsce w 2015 r., kiedy widzowie woleli oglądać kolejny odcinek serialu „Родина” (reż. Павел Лунгин, Тамаш Тот), bardzo udanej adaptacji amerykańskiej produkcji „Homeland”, niż „gorącą linię” z prezydentem Władimirem Putinem (Рувинский 2015).

³¹ „W samym 2002 r. nakręcono 800 godzin seriali, w tym obiecują 1200, lecz coroczna pojem- ność rynku jest oceniana na nie mniej niż 2100 godzin” (Зверева 2003).

³² Helena Graczeva tak pisze o serialach historycznych: „Ale prawdziwy szturm historycznych bastionów zaczął się wtedy, kiedy oswojenie przeszłości stało się potrzebne państwu. Na początku «Rossija» jako balon próbny startuje z «Bajazet» (2003), ekranizacją powieści Walentina Pikula – wysokobudżetową epicką opowieścią o bohaterskiej walce rosyjskiej armii w imię ogólnosłowiań- skich interesów przeciwko dzikim i agresywnym Turkom. W 2004 r. dwa centralne kanały rozpo- czynają już całe, strategiczne programy...” (Грачева 2004). Nie wspomina co prawda o konkretnych dokumentach, ale jest jasne, że uświadamia sobie istnienie państwowego programu dotyczącego produkcji seriali telewizyjnych. Z drugiej strony, rozpoczęcie w roku 2004 r., bezpośrednio w odpo- wiedzi na m.in. „pomarańczową rewolucję” na Ukrainie (a pośrednio w odpowiedzi na kryzys ro-

spokoić społeczny głód wiedzy historycznej, ale też i wskazać na te idee, które mogłyby wychować, ukształtować nowego obywatela – już nie radzieckiego, ale rosyjskiego, oddanego państwu, wojsku, cerkwi, państwowi i imperialnym tradycjom, przestrzegającego tradycyjnej obyczajowości. Dla krzewienia tych wartości w 2005 roku powołano nawet specjalne telewizyjne kanały, jak patriotyczna „Zwieszda” i religijny „Spas”.

Specyfika i odrębność gatunkowa

W okolicach 2002 roku rozpoczął się w Rosji trwający do dziś rozwój swoistych dla tamtego rynku medialnego odmian tematycznych serialu:

I. Odmiana patriotyczno-wojskowa

- 1) serial sensacyjny, zwłaszcza o współczesnej walce z terrorystami, np. „Specnaz”, „Mużskaja rabota”, oraz działaniach wywiadowczych w czasach późnego ZSRR i latach dziewięćdziesiątych – „Oficery”³³;
- 2) serial wojskowy (np. „Sołdaty”)³⁴, mający swą odmianę młodzieżową („Kadeci”³⁵); czasem mniej lub bardziej powiązany z poszczególnymi rodzajami broni (np. z bronią pancerną³⁶, łodziami podwodnymi³⁷), pokazujący codzienne dni w armii, lub tylko wskazujący na związane z nią wartości, a czasem dowodzący, że służba wojskowa jest najważniejszym okresem życia i przyjaźnie wówczas zawarte pozostają na długo³⁸;
- 3) współczesny serial wojenny: o wojnie czeczeńskiej („Grozowyje worota”, „Czest’ imiejju”)³⁹, wojnie w Afganistanie („Polujący na karawany”⁴⁰),

syjskiej narodowej świadomości w epoce Jelcyna) propagandowej ofensywy historycznej stwierdza polski raport BBN z 2009 r. (Cichocki, Pietrzak, Szczygło 2009). Dokument skupia się na rosyjskich poglądach na sprawę polskie, na publicystyce i filmie kinowym, ale pośrednio potwierdza moją tezę dotyczącą zainteresowania państwa rosyjskiego polityką historyczną i krzewieniem wiedzy historycznej. Na pewno bezpośrednim przejawem tych starań było ustanowienie w grudniu 2004 r. Dnia Jedności Narodowej (4 listopada) na pamiątkę zakończenia polskiej okupacji Moskwy w 1612 r. O rosyjskich serialach historycznych – poniżej.

³³ „Спецназ”, reż. Андрей Малюков (Andriej Malukow), 2002; „Мужская работа”, reż. Тигран Кеосаян (Tigran Kieosajan), 2001–2002, dwie serie, 18 odc.; „Офицеры”, reż. Мурад Алиев, 2006.

³⁴ Liczący ponad 550 odcinków (w 17 seriach) komediowy serial wojskowy, ukazujący się w latach 2004–2013, reż. Сергей Арланов, Лиза Клейнот, Влад Николаев, Фёдор Краснопёров, Дмитрий Кузьмин, Андрей Головкин, Кира Ангелина, Дмитрий Магонов, Владимир Тумаев.

³⁵ „Кадетство”, reż. Сергей Арланов, Павел Игнатов, Валентин Козловский, Дмитрий Меднов, Владимир Филимонов, 2006–2007, 3 serie – 160 odc.

³⁶ Serial komediowy „Танки грязи не боятся”, reż. Владимир Тумаев, 2009; melodramat „Танкисты своих не бросают”, reż. Александр Грабарь, 2014.

³⁷ Towarzyszący filmowi fabularnemu, trzyodcinkowy serial „72 метра”, reż. Владимир Хотиненко, 2004; „На всех широтах...” / „Усталая подлодка”, reż. Виталий Лукин, 2009, 8 odc.

³⁸ „Братство десанта”, reż. Армен Назикян, 2012; „Вратаны”, reż. Александр Мохов, 4 serie z lat 2009–2014, „Десантура”, reż. Олега Базилова і Виталия Воробьева, 2009.

³⁹ „Грозовые ворота”, reż. Андрей Малюков (Andriej Malukow), 2006, 4 odc.; „Честь имею”, reż. Виктор Бутурлин, 2004, 4 odc.

⁴⁰ „Охотники за караванами”, reż. Сергей Чекалов, 2010, czteroodcinkowa wersja filmu fabularnego.

interwencjach w Afryce („Russkij pieriewod”⁴¹), a nawet o udziale „doradców” radzieckich w wojnie wietnamskiej („Czużaja wojna”⁴²). Parę filmów, na razie – raczej fabularnych, wskazuje, że już zainteresowano się tematem najnowszych wojen Federacji⁴³.

II. Odmiana poświęcona historii Rosji i ZSRR.

III. Odmiana poświęcona rozrachunkom okresu drugiej wojny światowej.

Ostatnie dwie odmiany wymagają osobnego omówienia, przy którym pamiętać należy o jeszcze jednej istotnej dacie w rozwoju rosyjskiego serialu – kryzysie branży reklamowej w roku 2008 (Качкаева 2010, przypis 36) i następującym po nim kryzysie produkcji serialowej 2008–2009⁴⁴. Po okresowym spadku jakości

⁴¹ „Русский перевод”, reż. Александр Черняев, 2007, 8 odc. (tu konkretnie o udziale w wojnach w Jemenie i Libii w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku).

⁴² „Чужая война”, reż. Александр Черняев, 2014, czteroodcinkowa wersja filmu fabularnego.

⁴³ Wojna rosyjsko-gruzińska w sierpniu 2008 już po roku stała się tematem rosyjskiego fabularnego filmu „Олимпикс Инферно” (reż. Игорь Волошин, 2009), którego główna teza brzmiała: wojnę zaczęli Gruzini. Ci ripostowali gruzińsko-amerykańskim obrazem „5 Days of August” / „5 Days of War” (reż. Renny Harlin, 2011). Główna teza: wojnę zaczęli Rosjanie, a konkretnie opłaceną przez Rosję najemnicy. „Dyskusję” jak na razie zakończył rosyjski film „Август. Восьмого” (reż. Джаник Файзиев 2012) o bardziej artystycznym charakterze. Natomiast w przypadku konfliktu na Wschodniej Ukrainie rosyjska kinematografia zareagowała nieomal natychmiast, filmami: „Русской характер” („Русский характер”, reż. Александр Якимчук, 2014 – teza: Rosjan na Krymie uciskano, ich ziemię skorumpowane ukraińskie władze odbierały i sprzedawały Amerykanom, stąd konieczność rosyjskiej interwencji) i „Wojenny korespondent” („Военный корреспондент”, reż. Павел Игнагов, 2014 – teza: zestrzelenia 17 lipca 2014 w strefie konfliktu cywilnego samolotu pasażerskiego Malaysia Airlines 17 z 298 osobami na pokładzie dokonała ukraińska organizacja paramilitarna, posługująca się rosyjską bronią). Ukraińcy ripostowali serialem „Гвардия” („Гвардия”, reż. Алексей Шапарев, 2015), teza: po stronie ukraińskiej walczy szlachetna młodzież, a oddziały separatystyczne składają się z sadystów, bandytów, gwałcicieli i przepukionych pijaków, a nawet agresywnych grubych, starych, szpetnych bab). Serial był niezwykle słaby artystycznie, za to mocną stroną Ukraińców okazały się zarządzenia administracyjne. „Закон Украины от 5 февраля 2015 года nr 159-VIII О внесении изменений в некоторые законы Украины относительно защиты информационного телерадиопространства Украины” (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=74479) oraz podpisany 2 kwietnia 2015 r. prezydencki Dekret nr 1317 o zakazie rosyjskich produktów informacyjnych, wprowadzające ograniczenia upowszechniania na Ukrainie filmów i seriali propagujących działalność rosyjskich sił zbrojnych i zawierających treści niekorzystne dla narodu i państwa ukraińskiego (Кацун 2015) naraziły rosyjskich producentów seriali na ciężkie straty finansowe. Praktycznie wszystkie rosyjskie filmy i seriale przeznaczone były także na rynek sąsiada i łatw sobie wyobrazić, jakie skutki miało np. zabronienie w czerwcu 2015 r. telewizyjnej emisji 163 z nich. A spisy prohibitów uzupełnia się na bieżąco...

⁴⁴ „Na początku ekonomicznego kryzysu 2008–2009 rosyjskie kanały telewizyjne prawie o 30% obniżyły ceny zakupu serialowej produkcji i zaczęły naciskać, by zapewnić sobie 100% praw do niej. Firmy produkcyjne wstrzymały produkcję, zapewniwszy tym samym kanałom deficyt żądanej przez widzów rosyjskiej produkcji. Programy zwiększyły 1,2–1,5 razy emisję nowych seriali zagranicznych, ale rosyjski widz nie zapewnił im wysokich rankingów” (Сотникова 2013, s. 19). (Tekst oryginalny: „С началом экономического кризиса 2008–2009 годов российские телеканалы почти на 30% снизили закупочные цены на сериальную продукцию и стали настаивать на закреплении за собой 100% прав на неё. Продюсерские компании приостановили производство, гарантировав тем самым телеканалам скорый дефицит востребованной зрителями российской продукции. На телеканалах в 2009 году в 1,2–1,5 раза выросла доля новых зарубежных сериалов, но российский зритель не дал им высоких рейтингов”). „W 2008 r. pojemność serialowego rynku była przez graczy oceniana na 3000 godzin i dążąc do pełnego pokrycia potrzeb kanałów, producenckie

seriali, ostatecznie musiał on wzmocnić konkurencję pomiędzy wydobywającymi się z kryzysu kanałami i producentami⁴⁵, co z kolei zaowocowało wzrostem jakości i pojawieniem się nowych gatunków serialowych oraz ewolucją tradycyjnych. Doprowadziło zatem m.in. do pojawienia się w ostatnich latach wielu formuł synkretycznych, w rodzaju kryminału historycznego, lub mistycznego.

Seriale historyczne: nostalgia i edukacja

Współczesny rosyjski serial historyczny zapoczątkowały co prawda, „Imperium pod udarom” o końcu cesarstwa i początku rewolucji⁴⁶, nostalgiczne historie z czasów ZSRR – traktujące ten okres jako miły sercu, lecz niestety zamknięty⁴⁷, oraz wyżej wspomniane telenowele. Jednakże pierwszą produkcją z długiego szeregu tych, które miały nauczyć widza historii ojczystej, była zapewne „Bajazet” z 2003⁴⁸ roku o wojnie tureckiej lat 70. XIX stulecia. Wkrótce wyprodukowano „Bogactwo”⁴⁹ o wojnie 1905, a potem powstała cała sieć seriali, pokazujących kluczowe epoki i postaci przedrewolucyjnej historii Rosji. I tak na przykład: za czasów Iwana Groźnego przebiega akcja seriali „Iwan Groźny”, „Jermak” i „Burzliwy czas”⁵⁰, w rzeczywistości XVII wieku umiejscowiono akcję „Sieriebra” i „Schizmy”⁵¹, wiek XVIII to: „Piórem i szpadą”, „Testament Piotra Pierwszego”, „Faworyt” oraz „Zapiski ekspedytora tajnej kancelarii”⁵², o czasach Na-

firmy poszły na maksymalne (aż do nieprzyzwoitości, jak powiedział producent Sergiej Sieljanow) obniżenie wymagań wobec scenariusza, reżyserii i sztuki aktorskiej. W rezultacie w sezonie 2008/2009 rynek okazał się przegrzany i gracze zaczęli się spodziewać w 2008 r. zwolnienia wzrostu z 26% w 2007 r. do 8% w 2012 r.” (Сотникова 2013, s. 20–21). (W oryginale: „В 2008 году ёмкость сериального рынка оценивалась игроками в 3 тыс. часов, и в стремлении полностью покрыть потребности телеканалов продюсерские компании пошли на максимальное («до неприличия», по выражению продюсера Сергея Сельянова) снижение требований к сценариям, режиссуре и актёрскому мастерству. В результате к сезону 2008/2009 года рынок оказался перегрет, игроки стали ожидать замедления роста, а „Видео Интернешнл” спрогнозировало в 2008 году падение темпов роста от 26 % в 2007 году до 8 % в 2012 году”). Zob. także Толокникова 2009, s. 19–20.

⁴⁵ W tym czasie, mimo kryzysu niezłe rozwijała się także telewizja cyfrowa i kablowa, co dodatkowo sprzyjało konkurencji (Вартанова, Коломиец 2010, s. 39, 41).

⁴⁶ „Империя под ударом”, реж. Зиновий Ройзман, 2000.

⁴⁷ Na przykład: „Граница. Таёжный роман”, реж. Александр Митта, 2000, 8 odc.; „Времена не выбирают”, реж. Валерий Харченко, 2001; „Московские окна” реж. Александр Аравин, 2001, 26 odc.; „Лучший город Земли”, реж. Александр Аравин, 2003, 12 odc. i wiele innych.

⁴⁸ „Баязет”, реж. Андрей Черных, Николай Стамбула, 12 odc.

⁴⁹ „Богатство”, реж. Эльдор Уразбаев, 2004, 12 odcinków.

⁵⁰ „Иван Грозный”, реж. Андрей А. Эшпай, 2009, 16 odc.; „Ермак”, реж. Владимир Краснопольский, Валерий Усков, 1996, 5 odc.; „Грозное время”, реж. Александр Даруга, Александр Шапошников, 2012, 4 odc.

⁵¹ „Серебро (Путь на Мангазею)”, реж. Юрий Волкогон, 2008, 12 odc.; „Раскол”, реж. Николай Досталь, 2011, 20 odc. (o reformie Cerkwi i prześladowaniach starowierców).

⁵² „Петр Первый. Завещание”, реж. Владимир Бортко, 2011, 4 odc.; „Пером и шпагой”, реж. Евгений Иванов, 2008, 12 odc.; „Фаворит”, реж. Алексей Карелин, 2005, 8 odc. (o dworze carycy Katarzyny II); „Записки экспедитора Тайной канцелярии”, реж. Олег Рязков, 2010 i 2011 (dwie serie po 8 odc.).

poleona traktuje „Wasilisa”⁵³, w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku osadzona jest akcja popularnych historycznych sensacji i kryminałów o Iwanie Putlinie⁵⁴, bohaterach powieści Borisa Akunina – Eraście Fandorinie i siostrze Pelagii⁵⁵, o „Sonce złotej ruczkie” i innych⁵⁶, koniec carskiej Rosji pokazują „Sekretna służba” i „Geroi rossijskiego syska”⁵⁷, a w czasach rewolucji toczy się akcja kryminałów „Czerta”, „Gospoda-towariszczi”⁵⁸.

Osobne seriale poświęcono znanym postaciom, oprócz Iwana Groźnego i Jer-maka, można wymienić: carycę Katarzynę II, Aleksandra Gribojedowa, Michaiła Lermontowa, premiera Piotra Stołypina, Grigorija Rasputina, Annę Achmatową⁵⁹. I mimo że w wymienionych wyżej historycznych kryminałach o bolszewikach i ich ideologicznych poprzednikach wspomina się zdecydowanie negatywnie, to ze swoistym demokratyzmem zdecydowano, by spośród postaci ważnych w okresie rewolucji 1905, I wojny światowej oraz październikowej rewolucji wybrać na bohaterów serialu przedstawicieli różnych stron: np. anarchistę Machno, rewolucjonistę Kotowskiego, legendarnego *kombryga* Czapaiewa i równie legendarnego admirała Kołczaka⁶⁰.

Niedawno pojawiły się także fantastyczne seriale o podróżach w czasie – o funkcjach jawnie edukacyjnych, z natury rzeczy przynoszące wiedzę o rozmaitych epokach, wspomnę o nich później.

Szerzej pojmowaną funkcję edukacyjną – informowania zarazem o dawnych epokach i arcydziełach literatury – pełniły adaptacje klasycznych dzieł literatury

⁵³ „Василиса Кожина”/„Василиса”, reż. Антон Сиверс, 2014, czteroodcinkowa wersja filmu fabularnego.

⁵⁴ „Сыщик Путилин” („Syszczyk Putilin”), reż. Сергей Газаров (Siergiej Gazarow), 2009, 8 odc.

⁵⁵ O Fandorinie: „Азазель”, reż. А. Адабашьян, 2002; „Турецкий гамбит”, reż. Джаник Файзиев, 2005; „Статский советник” („Statskij sowietnik” – „Radca stanu”), reż. Филипп Янковский (Filipp Jankowski), 2005. O Pelagii: „Пелагия и белый бульдог” („Pelagia i biały buldog”), reż. Юрий Мороз (Jurij Moroz), 2009.

⁵⁶ O Sonce: „Сонька – Золотая Ручка”, Виктор Мережко, 2007, 12 odc.; „Сонька. Продолжение легенды”, reż. Виктор Мережко, 2010, 14 odc. Inne: „Винтовая лестница” („Wintowaja lestnica”), reż. Дмитрий Парменов (Dmitrij Parmienow), 2005; „Господа присяжные”, reż. (Евгений Иванов), 2005, 12 odc.; „Грехи отцов”, reż. Алла Плоткина, Петр Кротенко, Станислав Либин, Александр Смирнов, 2004, 29 odc.

⁵⁷ „Секретная служба его Величества”, reż. Игорь Каленов, 2007, 12 odc.; „Короли российского сыска”, reż. Владимир Алеников, 1997, 3 odc.

⁵⁸ „Черта”, reż. Вадим Дубровицкий, 2014, 8 odc.; „Господа-товарищи”, reż. Василий Сериков, Всеволод Аравин, Алексей Рудаков, 2015, 16 odc.

⁵⁹ По kolei: „Екатерина”, reż. Александр Баранов, Рамиль Сабитов, 2014, 12. odc.; „Великая” lub „Екатерина Великая”, reż. Игорь Зайцев, 2015, 12 odc.; „Смерть Вазир-Мухтара. Любовь и жизнь Грибоедова”, reż. Сергей Винокуров, 2009, 10 odc.; „Из пламя и света”, reż. Нана Джорджадзе, 2008, 5 odc.; „Григорий Р.”, reż. Андрей Малюков, 2014, 8 odc.; „Столыпин. Невыученные уроки”, reż. Юрий Кузин, 2006, 14 odc.; „Луна в зените”, reż. Дмитрий Томашпольский, 2007, 4 odc.

⁶⁰ „Девять жизней Нестора Махно”, reż. Николай Каптан, 2006, 12 odc.; „Котовский”, reż. Станислав Назиров, 2009, 8 odc.; „Страсти по Чапаю”, reż. Сергей Щербин, 2012, 12 odc.; „Адмираль”, reż. Андрей Кравчук, 2009, 10 odc.

pięknej. O aktualności tej formy w szczególności przekonał producentów popularny serial „Idiota” (2003) według prozy Dostojewskiego. Później zekranizowano „Mistrza i Małgorzatę” i „Białą gwardię” Michaiła Bułhakowa, kolejne powieści Dostojewskiego: „Braci Karamazow”, „Zbrodnię i karę”, „Biesy” (dwukrotnie); „Cichy Don” Szołochowa (dwukrotnie), „Annę Kareninę”, „Wojnę i pokój” Tołstoja, Gogolowskiego „Wija” itd.⁶¹

Nieco inny, z natury rzeczy bardziej rozrachunkowy charakter miały ekranizacje dzieł przez długie lata zabronionych, wydanych dopiero pod sam koniec historii ZSRR lub już w nowej Rosji. W 1992 roku wyemitowano serial wg. powieści „Biełyje odieжды” Władimira Dudincewa, opowiadającej o czasach rządów akademika Łysienki i jego rozprawie z radziecką genetyką. Utwór ten, napisany w 1973 roku, opublikowano dopiero za czasów pieriestrojki w 1986 roku. W parę lat później spopularyzowano w serialowej formie jeszcze słynniejsze były „książki zakazane”, jak „Żizń i sud’ba” Wasilija Grossmana, „Doktora Żywago” Borysa Pasternaka, „W krugie pierwom” Sołżenicyna itd., opowiadania Warłama Szalamowa⁶² itd.

Ogólnie rzecz biorąc, filmy historyczne przynoszą wizję starego, bezpowrotnie minionego świata. Okresy dawniejsze są przedstawiane dobronudownie lub z poczuciem wzniosłości. Jeśli akcja przebiega na przełomie XIX i XX wieku, w czasach powstawania i rozwoju ideologii socjalistycznej – trudno znaleźć jakiegokolwiek ślady sympatii do niej, ale też nie widać zdecydowanej niechęci. Jeśli jednak akcja ma miejsce w okolicach lat trzydziestych i później, mamy już do czynienia z wątkami rozliczeniowym i demaskatorskimi. Historia ZSRR przedstawiana była po 2003 roku w rosyjskim serialu zdecydowanie w czarnych barwach. Należy przy tym podkreślić, że opowiedziana jest parokrotnie i przez „okulary” rozmaitych serialowych gatunków.

Z natury rzeczy najdłuższe jej fragmenty mogły zrelacjonować sagi rodzinne. Rok 2004 przyniósł dwie ekranizacje popularnych także w Polsce powieści z czasów radzieckiej pieriestrojki: „Moskiewskiej sagi” Wasilija Aksjonowa i „Dzieci

⁶¹ Wymieniam kolejno: „Идиот”, reż. Владимир Бортко, 2007, 10 odc.; „Белая гвардия”, reż. Сергей Снежкин, 2012, 8 odc.; „Мастер и Маргарита”, reż. Владимир Бортко, 2005, 9 odc.; „Братья Карамазовы”, reż. Юрий Мороз, 2009, wersja 8 lub 12 odc.; „Преступление и наказание”, reż. Дмитрий Светозаров, 2007, 8 odc.; „Бесы”, reż. Валерий Бакаевич Ахадов, Феликс Шулгесс, Геннадий Карюк, 2008, 8 odc., oraz „Бесы”, reż. Роман Шалапин, 2014, 4 odc.; „Тихий Дон”, reż. Сергей Бондарчук, 2006, 7 odc., oraz „Тихий Дон”, reż. Сергей Урсуляк, 2015, 14 odc.; „Анна Каренина”, reż. Сергей Соловьев, 2011, 5 odc.; „Война и мир” / „War and Peace”, reż. Роберт Дорнхельм, 2007, koprodukcja Włochy–Francja–Niemcy–Rosja–Polska – w języku angielskim, należy pamiętać, że do tej pory najpełniejszą ekranizacją pozostaje epopeja kinowa Siergieja Bondaczuka w czterech częściach z lat 1964–1967; „Вий – Vij”, reż. Олег Степченко, 2014, 3 odc.

⁶² „Белые одежды”, reż. Леонид Белозорович, 1992, 7 odc.; „Жизнь и судьба”, reż. Сергей Урсуляк, 2012, 12 odc.; „Доктор Живаго” (сериал), reż. Александр Прошкин, 2005, 11 odc.; „В круге первом”, reż. Глеб Панфилов, 2006, 10 odc.; „Последний бой майора Пугачёва”, reż. Владимир Фатьянов, 2005, 4 odc.

Arbatu” Anatolija Rybakowa⁶³. Akcja rozgrywała się w latach rządów Stalina, a późniejszy, złośliwy i chyba już znudzony rozliczeniami recenzent zauważał: powieści „przekształcono w podręczniki do wykładu sowieckiej historii. Oczywiście z książek w serialach pozostała psychologia – aktorzy mają co grać. Ale bohaterowie nie mogą sobie pozwolić ani na zakochanie się, ani odkochanie, ani na adoptowanie dziecka, ani nawet nie umrą bez wmieszania się Stalina i Berii” (Грачева 2004). W kolejnych produkcjach⁶⁴ przedstawiano różnego rodzaju życiowe historie, ukazywano rozmaite środowiska i miejsca, z których wywodzili się bohaterowie, przedłużano czas fabuły do 30–50 i więcej lat, albo na odwrót – koncentrowano się na jakimś konkretnym momencie (ale co najmniej kilkuletnim) i wtedy mieliśmy do czynienia już nie z sagą, lecz historycznym serialem obyczajowym o mniejszej liczbie odcinków. Widz mógł więc ocenić, jak przedstawiały się dzieje ZSRR na przykład z punktu widzenia rodzin i pracowników kremlońskiej ochrony („Aleksandrowskij sad”), albo represjonowanej w 1937 roku inteligencji technicznej („Moskowskij dworik”) itd.

Inny nurt rozliczeń kontynuował serial biograficzny, często relacjonujący te okresy życia bohaterów, którymi oficjalna historia mniej się zajmuje⁶⁵. Obiektem intensywnego zainteresowania stał się sam Josif Wissarionowicz oraz jego rodzina⁶⁶, poświęcono także filmy zarówno radzieckim dostojnikom (np. słynnemu pilotowi i kombrigowi Walerijowi Czkałowowi, marszałkowi Michaiłowi Tuchaczewskiemu, Ławrientijowi Berii, marszałkowi Georgijowi Żukowowi⁶⁷),

⁶³ „Дети Арбата”, реж. Андрей Эшпай, 2004, 16 odc.; „Московская сага”, реж. Дмитрий Барщевский, 2004, 22 odc.

⁶⁴ Na przykład: „Александровский сад”, реж. Алексей Пиманов, Олег Ряков, w sumie 31 odcinków w ramach trzech sezonów z lat: 2005, 2007, 2008; „Моя Пречистенка”, реж. Л. Гладунко, Б. Токарев, 2006, 16 odc.; „Варварины свадьбы”, реж. Светлана Шиманюк, 2007, 2 odc.; „Тяжелый песок”, реж. Антон Барщевский, 2008, 16 odc.; „Московский дворик”, реж. Владимир Щегольков, 2009, 8 odc.; „Ермоловы”, реж. Валерий Усков, Владимир Краснопольский, Сергей Виноградов, 2009, 32 odc.; „У каждого своя война”, реж. Зиновий Ройзман, 2011, 16 odc.; „Всё началось в Харбине”, реж. Леонид Зисов, 2013, 8 odc.; „Офицерские жены”, реж. Дмитрий Петрунь, 2015, 12 odc.

⁶⁵ Np. serial o Georgiju Żukowie relacjonował jego życie w latach 1945–1974.

⁶⁶ „Сталин. Live”, реж. Борис Казаков, Дмитрий Кузьмин, Григорий Любомиров, 2006–2007, 40 odc.; „Товарищ Сталин”, реж. Ирина Гедрович, 2012, 4 odc. (o okolicznościach śmierci); „Жена Сталина”, реж. Олег Массарыгин, Мира Тодоровская, 2006, 4 odc.; „Сын отца народов”, реж. Сергей Гинзбург, Сергей Щербин, 2013, 12 odc. (o synie Stalina, Wasiliju – generale lotnictwa). Warto w tym kontekście wspomnieć o amerykańsko-rosyjsko-węgierskim filmie fabularnym „Сталин” (реж. Ivan Passer, 1992).

⁶⁷ „Чкалов”, реж. Игорь Зайцев, 2012, 8 odc.; „Тухачевский: Заговор маршала”, реж. Игорь Ветров, Александр Имакин, 2010, 4 odc.; „Берия. Проигрыш”, реж. Максим Иванников, 2010, 4 odc.; „Жуков”, реж. Алексей Мурадов, 2011, 12 odc.

jak i zasłużonym pisarzem, uczonym czy artystom⁶⁸, a nawet osobistościom dość osobliwym, jak jasnowidzowi Wolfowi Messingowi⁶⁹.

Z kolejnym, podobnym typem produkcji mamy do czynienia w przypadku seriali poświęconych wydarzeniom z historii ZSRR – tym znanym i tym niezupełnie wyjaśnionym skandalom, zabójstwom, aktom wielkiej korupcji itd., zwłaszcza z okresu rządów Breżniewa i lat późniejszych – o których kiedyś można było najwyżej plotkować⁷⁰.

Najbardziej jednak spektakularnym sposobem przybliżania widzom autentycznej historii ZSRR, na tyle atrakcyjnym i sugestywnym, by miał szansę choćby zrównoważyć wpływ sześciu dekad radzieckiej propagandy, był kryminał historyczny⁷¹.

Praktycznie każdy okres trwania ZSRR został „zagospodarowany”, niekiedy po parę razy, przez produkcje tego gatunku. Wyliczmy po kolei dekady po utrwaleniu się nowej, porewolucyjnej władzy i rozpoczęciu tzw. NEP-u:

- lata dwudzieste – „Ziżń i śmierć Łońki Pantielejewa”, „Ligowka”⁷²;
- lata trzydzieste – „Sprawa śledowatiela Nikitina”, „Piepiel”⁷³;
- okres wojny – „MUR. Trzeci front”⁷⁴;
- lata czterdzieste i początek pięćdziesiątych: „Podkidnoj”, „Marina Roszcza”, kryminał historycznofantastyczny „Po tu storonu wołkow” i jego ciąg dalszy – „Kluczi do biedzny”, „Likwidacja”, „Leningrad 1946”, „Czornyje koszki”, „Bielaja nocz””, „Zabytyj”, „Legawyj”;

⁶⁸ Na przykład: „Есенин”, reż. Александр Муратов, 2005, 11 odc.; „Завещание Ленина”, reż. Николай Досталь, 2007, 12 odc. (z okazji 100-lecia urodzin Władłama Szałamowa); „Кедр пронзает небо”, reż. Александр Баршак, 2011; 8 odc. (o konstruktorze rakiet – Sergiejju Korolewie); „Анна Герман. Тайна белого ангела”, reż. Waldemar Krzystek, 2012, prod. Polska–Rosja–Ukraina–Chorwasja.

⁶⁹ „Вольф Мессинг: видевший сквозь время”, reż. Владимир Краснопольский, Валерий Усков, 2009, 16 odc.

⁷⁰ Na przykład: „Красная площадь”, reż. Пауф Кубаев, 2004, ZSRR polit. skandal, 8 odc.; „Дело гастронома nr 1” / „Охота на Беркута” / „Операция Беркут”, reż. Сергей Ашкенази, 2011, 8 odc.; „Петля Нестерова”, reż. Илья Казанков, 2015, 6 odc. Rzecz jasna, obok seriali zajmowały się tym tematem różnorodne filmy sensacyjne, jak: „Серые волки”, reż. Игорь Гостев, 1993 – o rozbawieniu władzy Chruszczowa w wyniku domniemanego spisku; „Убийство на «Ждановской””, reż. Суламбек Мамилев, 1992 – o zabójstwie majora KGB w 1981 r., dokonanym przez milicję. Rozpoczęło ono wydarzenia zakończone dymisją i samobójstwem gen. Szczelokowa, ministra spraw wewnętrznych ZSRR w czasach Konstantina Czerniejenki. Wątek Szczelokowa podejmuje też serial „Петля Niestierowa”.

⁷¹ Odróżniam go od kryminału retro, gdyż chodzi w nim nie tylko o stylizację i szczegóły życiowych realiów, ale także próbę stworzenia realistycznego obrazu społecznych przemian (Kajtoch 2015, s. 155).

⁷² „Жизнь и смерть Леньки Пантелеева”, reż. Эрнест Ясан, 2006, 8 odc. (ok. 1922, Piotrogód); „Лиговка”, reż. Александра Бутько, Алексей Молочник, 2009, 12 odc. (akcja – rok 1925, Piotrogód).

⁷³ „Дело следователя Никитина. Ловушка”, reż. Валерий Усков, 2012, 8 odc. (Moskwa, lata 1935–1936); „Пепел”, reż. Вадим Перельман, 2013, 9 odc. (akcja w latach 1938–1948).

⁷⁴ „МУР. Третий фронт”, reż. Эльер Ишмухамедов, 2012, 20 odc. (lata wojny).

- śmierć Stalina i upadek stalinizmu: „MUR jest’ MUR”⁷⁵;
- lata sześćdziesiąte: rządy Chruszczowa i wczesne rządy Breżniewa: „Odnajdy w Rostowie”, oraz trylogia o majorze Czerkasowie: „MosGaz”, „Pałac” „Pałuk”⁷⁶;
- lata siedemdziesiąte i początek osiemdziesiątych: „Anka z Mołdawianki”, interesujący kryminal z wątkiem podróży w czasie – „Obratnaja storona Łuny”, „Ochotniki za brillantami”⁷⁷;
- lata osiemdziesiąte po śmierci Breżniewa: „Pętla Niestierowa”, „Niepodkupnyj”⁷⁸.

Najczęściej bohaterami tego typu filmów są ucziwi i mniej ucziwi milicjanci, ale zdarzają się ujęcia charakterystyczne dla czarnego kryminału, obserwatorami procesu historycznego stają się wtedy przestępcy⁷⁹.

Oczywiście wyliczenie powyższe nie mogło być pełne, ale już na pierwszy rzut oka widać, że najbardziej interesowały reżyserów lata czterdzieste. Może dlatego, że przestępczość w ZSRR była wówczas rekordy – i statystyczne, i pod względem bezwzględności. Mówi się nawet o „wojnie z bandytami”. Ale generalnie i obrazy traktujące o innych latach wykorzystują często materiały o autentycznych, głośnych przestępstwach, niekiedy bardzo pomysłowych, jak stworzenie fałszywej (choć autentycznie finansowanej) jednostki wojskowej („Czornyje Wołki”). Przesuwają się przed oczami widzów rodzące przestępczość problemy kolejnych lat: najpierw jeszcze wyłapywano resztki niemieckiej agentury i „swoich” kombatanów, którzy nie potrafili przestać zabijać, zwalczano olbrzymie bandy grabiące wszystko, z żywnością włącznie, potem tropiono zakonspirowanych wojennych

⁷⁵ „Подкидной”, reż. Евгений Серов, 2005, 4 odc. (1944 rok); „Марьяна роца”, reż. Александр Хван, 2013 i 2014, 12 odc., druga seria, reż. Евгений Серов, 12 odc. (Moskwa, okres po 1945); „По ту сторону волков”, reż. Владимир Хотиненко, 2002, 4 odc. (rok 1946); „Ключи от бездны”, reż. Сергей Русаков, 2004, części: „Лекарство от страха” – 4 odc., „Голем” – 8 odc. (ok. 1947); „Ликвидация”, reż. Сергей Урсуляк, 2007, 14 odc. (akcja: Odessa 1946 rok); „Ленинград 46” / „Война”, reż. Игорь Копылов, 2015, 30 odc.; „Черные кошки”, reż. Евгений Лаврентьев, 2013, 12. odc. (Rostow nad Donem, 1947); „Белая ночь”, reż. Александр Якимчук, 2015, 4 odc. (Leningrad 1947); „Забытый” / „Облдрамтеатр”, reż. Владимир Щегольков, 2011, 4 odc. (1949 rok); „Легавый”, reż. Рустам Уразаев, Сергей Артимович, 2012, 24 odc.; seria druga z 2014 r., 32 odc. (w sumie lata 1948–1954).

⁷⁶ „Однажды в Ростове”, reż. Константин Худяков, 2012–2015, dwie serie po 12 odc. (zaczyna się w 1962 r. od wydarzeń w Nowoczerkasku – użycia broni wobec pokojowej demonstracji, kończy w 1975); „МосГаз”, reż. Андрей Малюков, 2012, 8 odc. (lata 1963–1964); „Палач”, reż. Вячеслав Никифоров, 2015, 10 odc. (akcja obejmuje równoległe lata wojny i 1965 rok); „Паук” / „Гознак”, reż. Евгений Звездаков, 2015, 8 odc., trzeci serial o majorze Czerkasowie (Moskwa 1967).

⁷⁷ „Анка с Молдаванки”, reż. Владимир Яношук, 2015, 9 odc. (Odessa, lata 70.); „Обратная сторона Луны” / „Тёмная сторона Луны”, reż. Александр Котт, 2012, 16 odc. (rok 1979); „Охотники за бриллиантами”, reż. Александр Котт, 2011, 8 odc. (od 1980 do rozpadu ZSRR).

⁷⁸ „Петля Нестерова”, reż. Илья Казанков, 2015, 6 odc.; „Неподкупный”, reż. Александр Даруга, Марат Ким, 2015, 16 odc.

⁷⁹ Np. „Leningrad 1945”, „Пепел”, nie mówiąc już o więziennym serialu „Зона” („Зона” / „Тюремный роман”, reż. Андрей Смирнов, Юрий Сапронов, Андрей Прокопьев, 2006, 50 odc.), który jednak jest serialem współczesnym.

przestępców, rozbijano zorganizowane przestępcze podziemie, kierowane przez „worow w zakonie” i „przestępcze autorytety”, starano się ograniczać powszechną korupcję i złodziejstwo itd., itp.

Sporo pracy dostarczały dziwne posunięcia władz, jak np. amnestia 1953 roku, kiedy to wypuszczono z łagrów tysiące przestępców (tych kryminalnych – politycznych pozostawiono). W ogóle zresztą podkreśla się, że sporo przestępców zostało „wyprodukowanych” przez dysfunkcje radzieckiego państwa, że są to ludzie, którzy „mścić się” za ewidentne krzywdy, albo zostali przestępcami, bo po prostu nie mieli innego wyjścia.

Drugim treściowym nurtem szeroko rozwijanym w tych serialach jest analiza społeczna, tak charakterystyczna dla twórczości realistycznej. Z zasady społeczeństwo danych lat jest „badane” socjologicznie (na ile to możliwe w filmie artystycznym), za pomocą reprezentatywnych bohaterów, czasem głównych, czasem epizodycznych, którzy – obok cech indywidualnych – przedstawiają sobą jakiś typ społeczny – np. są przedstawicielami zdeklasowanej inteligencji, wolnomyślniej cyganerii, mniej lub bardziej kompetentnego aparatu władzy itd.

Po trzecie część seriali prezentuje szczegółowo jakieś istotne wydarzenie, o którym wiedzę ukrywano za czasów ZSRR. Na przykład „wykład” w Maneżu w 1963 roku, kiedy Chruszczow wslawił się pouczeniem malarzy abstrakcjonistów („MosGaz”), albo demonstrację w Nowoczerkasku w 1962 roku, kiedy to armia zmasakrowała protestujących robotników („Odnazdy w Rostowie”), lub też akcję Żukowa, który w 1946 roku wysłał przeciwko odeskim bandytom „szwadrony śmierci” składające się z wprawnych wojskowych dywersantów i wywiadowców („Likwidacja”).

[A jednak to nie historyczne seriale kryminalne były gatunkiem przynoszącym w propagowanej wizji historii najbardziej radykalne – w stosunku do czasów radzieckich – zmiany... Ciąg dalszy artykułu – w następnym numerze *Zeszytów Prasoznawczych*].

Bibliografia

- Cichocki B., Pietrzak L., Szczygło A. (2009). Propaganda historyczna Rosji w latach 2004–2009.
 Raport oprac. przez Leszka Pietrzaka i Bartosza Cichockiego, a podpisany przez gen. Aleksandra Szczygłę. Warszawa, 16.09.2009 [<http://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/1840,dok.html>; 9.07.2014].
 Kajtoch W. (2015). O poznawczych korzyściach z historycznych seriali kryminalnych. W: tegoż. Szkice polonistyczno-rusycystyczne (s. 137–157). Olsztyn [<https://pbn.nauka.gov.pl/getFile/5284>; 17.02.2016].
 KVG Research подводит телевизионные итоги 2011 года. KVG Research НОВОСТИ, 10.11.2012 [<http://www.kvgresearch.ru/news/39/>; 18.01.2016].
 KVG Research представляет анализ рынка российских сериалов. KVG Research НОВОСТИ, 18.11.2012 [<http://www.kvgresearch.ru/news/40/>; 18.01.2016].

- KVG Research. Крупнейшие телеканалы показали в 2012 году на 3% меньше отечественных премьер. KVG Research НОВОСТИ, 21.10.2013 [<http://www.kvgresearch.ru/news/293/>; 18.01.2016].
- KVG Research. В 2013 году произведено около 650 сериалов и телефильмов для российского ТВ. KVG Research НОВОСТИ, 13.03.2014 [<http://www.kvgresearch.ru/news/314/>; 18.01.2016].
- KVG Research. Итоги 2013 года. KVG Research НОВОСТИ, 11.09.2014 [<http://www.kvgresearch.ru/news/353/>; 18.01.2016].
- KVG Research. Телевизионный рынок и видео по запросу в России. KVG Research НОВОСТИ, 04.02.2014 [<http://www.kvgresearch.ru/news/309/>; 18.01.2016].
- KVG Research. Итоги 2014 года. KVG Research НОВОСТИ, 8.09.2015 [<http://www.kvgresearch.ru/news/438/>].
- MacFadyen D. (2008). *Russian Television Today. Primetime drama and comedy*. Routledge. Taylor & Francis Group: London–New York [<http://www.kinokultura.com/2007/macfadyen.pdf>; 17.01.2016].
- Анохин В. (2003). Интервью: Александр Акопов, бывший гендиректора телеканала РТР. Sostav.ru, 22.10.2003 [<http://www.sostav.ru/print/rus/2003/22.10/articles/razv221003/>; 18.01.2016].
- Анонимно (2014). Исследования: Кто, где и как смотрит сериалы в России. Ad Index.ru, 17.11.2014 [<http://adindex.ru/news/researches/2014/11/17/117362.phtml>; 17.01.2016].
- Анонимно (2015). В 2014 году в производстве находились более 750 сериалов и телефильмов для российского телевидения. KVG Research, KVG RESEARCH В СМИ, 26.02.2015 [<http://www.kvgresearch.ru/about-the-company/kvg-research-in-the-mass-media/384/>; 17.02.2016].
- Анонимно (2015a). Колосов Сергей Николаевич. Биография. 04.05.2015 [<http://www.kino-teatr.ru/kino/director/ros/24522/bio/>; 17.02.2016].
- Анонимно (2015b). Рынок премьерного отечественного ТВ-контента упал в 2014 году на 3%. KVG Research, KVG RESEARCH В СМИ, 07.09.2015 [<http://www.kvgresearch.ru/about-the-company/kvg-research-in-the-mass-media/434/>; 17.02.2016].
- Беленький Ю.М. (2013). Истоки и возникновение отечественного мелодраматического сериала. Академия медиаиндустрии „Наука” [<http://www.ipk.ru/index.php?id=2550>; 20.06.2016].
- Вартанова Е.Л. (2011) (ред.). Телевидение в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. 2011. Отраслевой доклад ФАПМК. В.П. Коломиец, А.В. Вырковский, М.И. Макеенко, С.С. Смирнов, А.В. Толоконникова и др. Москва [<http://www.fapmc.ru/rospechat/activities/reports/2011.html>; 17.01.2016].
- Вартанова Е.Л. (2013) (ред.). Телевидение в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. 2013. Отраслевой доклад. Москва [http://www.fapmc.ru/rospechat/activities/reports/2013/tv_in_Russia.html; 17.01.2016].
- Вартанова Е.Л. (2014) (ред.). Телевидение в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. 2013. Отраслевой доклад. Москва [file:///C:/Users/Wojciech/Downloads/file.pdf; 17.01.2016].
- Вартанова Е.Л., Коломиец В.П. (2010) (ред.). Телевидение в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. 2010. Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям представляет Отраслевой доклад [<http://www.fapmc.ru/rospechat/activities/reports/2010/item1738.html>; 17.01.2016].
- Вартанова Е.Л., Коломиец В.П. (2012) (ред.). Телевидение в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. 2012. Научно-технический отчет. Москва [<http://www.fapmc.ru/rospechat/activities/reports/2012/item4.html>; 17.01.2016].

- Грачева Е. (2004). Ударная пятилетка отечественного сериала. Сеанс, nr 19/20 [http://seance.ru/n/19-20/serials/udarnaaya-pyatiletka-otechestvennogo-seriala/; 18.01.2016].
- Доровская Н. (2011). Особенности российского производства телесериалов. Интернет-портал „Развитие и экономика” (devec.ru), 31.08.2011 [http://devec.ru/kultura/kino/1509-osobennosti-rossijskogo-proizvodstva-teleserialov.html; 18.01.2016; https://freelance.ru/df-avtor/?work=873283; 18.01.2016].
- Зверева В. (2003). Телевизионные сериалы: Made in Russia. Критическая Масса, nr 3 [http://culturca.narod.ru/stserial.htm; 18.01.2016].
- Зверева В. (2006). Закон и кулак: „родные” милицейские телесериалы. Новое Литературное Обозрение, nr 78, с. 305–325 [http://magazines.russ.ru/nlo/2006/78/zver20.html; 18.01.2016].
- Иванова Н. (2014). Кто подвергся сериализации? Классика на телеэкране Знамя, nr 8, с. 170–174 [http://magazines.russ.ru/znamia/2014/8/10i.html; 18.01.2016].
- Каморин А. (2005). Рынок сериалов похож на бурлящий котел. Интервью с генеральным директором компании „Новый русский сериал”. Viperson, 27.04.2005 [http://jilkin.viperson.ru/articles/rynok-serialov-pohozh-na-burlyaschiy-kotel-andrey-kamorin; 18.01.2016].
- Каспэ И. (2006). Рукописи хранятся вечно: телесериалы и литература. Новое Литературное Обозрение, nr 2, с. 278–294 [http://magazines.russ.ru/nlo/2006/78/ka18.html; 18.01.2016].
- Кацун Ю. (2015). Госкино запретило в Украине 162 российских фильма. Комсомольская правда в Украине, 11.06.2015 [http://kp.ua/culture/502235-hoskyno-zapretylo-v-ukrayne-162-rossyiskykh-fylma; 20.06.2016].
- Качкаева А.Г. (2010). История телевидения в России: между властью, свободой и собственностью. История новой России 2010 [http://www.ru-90.ru/node/1316; 17.01.2016].
- Кобрин К. (2007). Человек брежневской эпохи на Бейкер-стрит. К постановке проблемы „позднесоветского викторианства”. Неприкосновенный запас, nr 3(53), с. 147–160 [http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/kk16.html; 18.01.2016].
- Москаленко Л. (2012). Рейтинги вместо смысла. Эксперт Online, 24 IX 2012 [http://expert.ru/expert/2012/38/rejtingi-vmesto-smysla/; 18.01.2016].
- Рогожникова Е. (2007). Серийные бессильники. Film.ru, 2.04.2007 [http://www.film.ru/articles/seriynye-bessilniki; 18.01.2016].
- Рувинский В. (2015). Мыльная опера. Кто дирижирует сериалами. KVG Research. KVG RESEARCH В СМИ, 2.11.2015 [http://www.kvgresearch.ru/about-the-company/kvg-research-in-the-mass-media/450/; 20.06.2016].
- Сотникова А.С. (2013). Анализ и прогнозирование конъюнктуры рынка телевизионных сериалов. Refleader.ru. Санкт-Петербург [http://refleader.ru/jgejgeneraty.html; 20.06.2016].
- Толоконникова А.В. (2009). Вещатели и производители программ на российском телевизионном рынке. ПОЛПРЕД Справочники: Москва. ISBN 978_5_904113_02_5 [http://polpred.com/free/tolokonnikova/book.pdf; 17.01.2016].
- Шумова З. (2008). Стоп в кадре. Коммерсант. Business Guide. Приложение, nr 95, 4.06.2008, с. 27–28 [http://www.kommersant.ru/doc/897626; 18.01.2016].

STRESZCZENIE

Rosyjskie seriale wczoraj i dziś. Część I

Artykuł w encyklopedycznym skrócie relacjonuje pierwsze radzieckie próby produkowania seriali. Zaznajomiwszy się w latach pieriestrojki oraz pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych z zachodnimi produkcjami – rosyjska telewizja pod koniec XX wieku opanowała produkcję telenowel i nowoczesnych seriali kryminalnych, sitcomów itd. Z początku niezależna od państwa rosyjska telewizja rozwinęła wówczas serialową produkcję na wielką skalę. Późniejsza, związana z prezydenturą Władimira Putina przewaga państwowego mecenatu i dostrzeżenie propagandowych i edukacyjnych możliwości seriali przyczyniły się do rozwoju rosyjskiego serialowego rynku po roku 2000. W artykule omówiono najważniejsze tematyczne podgatunki rosyjskich seriali, takie jak: wojskowy, sensacyjny, historyczny – a w jego ramach historyczny serial kryminalny.

Słowa kluczowe: Związek Radziecki, Rosja, propaganda, pieriestrojka, historia, gatunek telewizyjny